

Nuo socialinio darbo profesijos link socialinio darbo profesinės veiklos lauko analizės

ARŪNAS POVILIŪNAS, IEVA ADOMAITYTĖ-SUBAČIENĖ

Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto Sociologijos ir socialinio darbo institutas, Universiteto g. 9, 01122 Vilnius, Lietuva
El. paštas: arunas.poviliunas@fsf.vu.lt; ieva.subaciene@fsf.vu.lt

Socialinio darbo teoretikai sutinka, kad Pierre'o Bourdieu sociologijos įtaka socialiniam darbui plečiasi ir gilėja. Kita vertus, kai kalbama apie socialinio darbo profesiją, tie patys teoretikai ignoruoja P. Bourdieu nuostatą nuo profesijos tyrimų pereiti prie profesinio lauko analizės. P. Bourdieu profesijos fenomeną laikė biurokratinės priimtios konceptualizacija, kuri įtvirtina mokslinio mąstymo logikai prieštaraujančias heteronomijos apraiškas. Straipsnyje siekiama įgyvendinti P. Bourdieu reikalavimą ir, pritaikius jį socialiniam darbui, nuo socialinio darbo profesijos analizės pereiti prie socialinio darbo profesinio lauko tyrimų. Straipsnyje ieškome atsakymo į klausimą, kaip keičiasi su socialiniu darbu siejamų veiklos formų arba praktikų traktavimas, kai socialinio darbo profesijos analizę keičia socialinio darbo lauko tyrimas. Palyginę trijų skirtingų šalių – JAV, Japonijos ir Lietuvos – socialinio darbo profesinės veiklos laukus, priėjome prie išvados, kad profesinio lauko, kitaip nei profesijos, požiūris sudaro prielaidas įtraukti į socialinio darbo lauką tas socialinio įgalinimo praktikas, kurios, socialinio darbo profesijos požiūriu, lieka anapus biurokratinio socialinio darbo reglamento.

Raktažodžiai: profesijų sociologija, socialinio darbo profesinės veiklos laukas, P. Bourdieu

ĮVADAS

Straipsnio tikslas – aptarti, kaip įvairių veiklų, kurios yra siejamos su socialinio darbo veiklos lauku, interpretavimas susijęs su socialinio darbo profesijos institucionalizacija. Vienas sociologijos šulų P. Bourdieu primygtinai siūlė *profesijų* tyrimus keisti *profesinių veiklų laukų* tyrimais. Socialinio darbo atveju tai reikštų, kad socialinio darbo profesijos ir jos pokyčių analizę turėtų keisti socialinio darbo profesinės veiklos lauko struktūros ir dinamikos analizė. Tiriant lauką reikėtų: (1) išanalizuoti tiriamo lauko padėtį galios lauko atžvilgiu, (2) atvaizduoti objektyvią dėl specifinės galios formos rungtyniaujančių agentų arba institucijų pozicijų santykių struktūrą, (3) išanalizuoti agentų *habitus*, kuriuos jie įgijo internalizavę apibrėžtą socialinę ir ekonominę padėtį (Bourdieu, Wacquant 2003: 139–140).

P. Bourdieu profesijas ir įvairias jų taksonomijas laikė biurokratinėmis konceptualizacijomis. „Pavyzdys čia galėtų būti *profesijų taksonomijos*, nesvarbu, ar šiandien kasdieniame

gyvenime paplitusių profesijų pavadinimai, ar socioekonominės INSEE (Prancūzijos nacionalinio statistikos ir ekonomikos tyrimų instituto) kategorijos, tipiškas *biurokratinės konceptualizacijos*, biurokratijos pasaulio pavyzdys, o labiau apibendrinus, pavyzdys visų taksonomijų (amžiaus grupių, jaunų ir senų, lyties kategorijos, kurios, kaip žinoma, nėra nepriklausomos nuo socialinio arbitralumo), kurias sociologai pasitelkia pernelyg daug apie jas negalvodami, nes jos – visai visuomenei bendros socialinės supratimo kategorijos.“ (Bourdieu, Wacquant 2003: 299).

Biurokratinių konceptualizacijų išgalėjimą P. Bourdieu laikė heteronomiškumo moksloose apraiškomis. Socialiniams mokslams būdinga tai, kad jų vartojamos teorinės sąvokos turi atitikmenis kasdienėje kalboje, todėl „sociologai visados rungtniauja dėl socialinio pasaulio reprezentavimo su kitais specialistais, ypač su politikais ir žiniasklaidininkais, suinteresuotais tokiu sveiko proto lygmens mąstymu“ (Bourdieu, Wacquant 2003: 36). Su heteronomiškumu, kurį P. Bourdieu laikė simbolinio dominavimo mokslinio tyrimo atžvilgiu reiškiniu, susiduriame tais atvejais, kai mokslinio tyrimo logika paklūsta į mokslinio tyrimo lauką iš sverto atklydusiems politinės ar administracinės galios biurokratiniais pavidalams, kurie lieka kritiškai neišanalizuoti arba, kitaip tariant, mokslinio požiūrio pražiopsoti. Profesijos sąvoka tai puikiai iliustruoja.

„Profesija yra liaudiška sąvoka, nekritiškai perimta į mokslo kalbą ir veikianti visą socialinę sąmonę. Tai socialinis istorinės grupės konstravimo ir grupių reprezentavimo, slapta įsiliejusio į pačios tos grupės mokslą, produktas. <...> Profesijos kategorija susijusi su realijomis, kurios tam tikra prasme yra pernelyg „tikros“, kad būtų teisingos, nes ji kartu apima ir mintinę kategoriją, ir socialinę kategoriją, socialiai susiformavusią tik išstūmus arba panaikinus visus ekonominius, socialinius ir etninius skirtumus bei prieštaravimus, kurie, tarkime, „teisininko“ profesiją paverčia rungtniavimo ir kovų vieta.“ (Bourdieu, Wacquant 2003: 299).

P. Bourdieu išskyrė tris heteronomiškumo pavidalus: (1) kai viešai svarstomos socialinės problemos ima diktuoti mokslinio tyrimo logikai, (2) kai mokslinio tyrimo įrankiai – sąvokos, antinomijos, taksonomijos ir pan. – yra atsiradę anapus mokslinės analizės, (3) kai socialinio pobūdžio hierarchijos imamos laikyti mokslinių objektų hierarchijų principu (Bourdieu 1991).

Todėl heteronomijos santykius fiksuojanti, ironiškai paties P. Bourdieu *liaudiška* pavadinta profesijos sąvoka turėtų būti ne tyrimo įrankiu, bet analizės objektu, kuriam tirti reikėtų pritaikyti lauko tyrimo principus.

PROFESIJŲ INSTITUCIONALIZACIJA IR JOS KRITINĖ ANALIZĖ

Profesijų sociologijoje susiduriame su profesijos traktavimo alternatyva: viena profesijos samprata labiau susijusi su profesijos institucionalizacija, kita – su profesijos deinstitutionalizacija. Iš esmės ši alternatyva atitinka profesijų sociologijos formavimosi etapus, kai nuo tipologinių (Carr-Saunders, Wilson 1933; Marshall 1939) ir funkcionalistinių (Parsons 1939) profesijų tyrimų buvo pereita prie kritinės (Freidson 1970; Larson 1977) bei sisteminės profesijų analizės (Abbott 1988).

Prieš aptariant profesijų sociologijos pamokas, dėmesio reikėtų skirti terminologijai, kuri savitai interpretuoja skirtingų veiklų institucionalizaciją. Darbinėms arba profesinėms veikloms apibūdinti įvairiose kalbose yra žodžių, kuriuos nespacializuoti žodynai dažnai traktuoja kaip sinonimus. Tarkime, anglų kalboje tai galėtų būti *profession* ir *occupation*, o lietuvių kalboje – *profesija* ir *užsiėmimas*. Valstybinės lietuvių kalbos komisijos nuomone, „žodžiu

užsiėmimas apibendrintai gali būti vadinama tam tikra veikla: jo užsiėmimas – baldų restauravimas.“ Savo ruožtu Lietuvių kalbos žodynas žodį *užsiėmimas* kildina iš tokios žodžio *užsiimti* reikšmės: „Turėti kokį darbą, profesiją, verstis: Jis užsiima daržininkyste“ (Lietuvių kalbos žodynas 2017).

Tačiau nei daržininko (*gardener*) veikla, nei baldų restauratoriaus (*furniture restorer*) veikla anglosakų kultūrinėje tradicijoje negalėtų būti laikomos profesijomis (*professions*). Anglosaksams daržininko arba baldų restauratoriaus profesinė veikla yra užsiėmimas (*occupation*) arba darbas (*job*). Savo ruožtu Lietuvoje profesinio rengimo sistemoje parengtas daržininkas ar baldų restauratorius yra laikomi savo profesijų atstovais. Kitaip tariant, žodis *profesija* lietuvių kalboje reiškia kiek kitus dalykus nei anglų kalbos žodis *profession*: Lietuvoje profesija labiau siejama su profesinio rengimo ir mokymo sistema, kuri, socialinės stratifikacijos požiūriu, paprastai laikoma mažiau prestižine, o Anglijoje ar JAV profesija – tai prestižinė veikla, tokia kaip teisininko, mediko ir pan., kuri siejama su išskirtiniu ekspertiniu žinojimu ir ypatingu vaidmeniu visuomenėje.

XX amžiaus pirmojoje pusėje būtent Anglijoje susiformavusi profesijų sociologija rėmėsi šalies kultūrine tradicija *tikrosiomis profesijomis* laikyti gydytojų, teisininkų ir dvasininkų veiklas. Profesijų sociologijos pamatus klojusį A. P. Carr-Saunderso ir P. A. Wilsono nuomone, profesijos – tai vieni stabiliausių visuomenės elementų, kurie „paveldi, išsaugo ir perduoda tradiciją, jos [profesijos] inicijuoja gyvenimo formas, mąstymo būdus ir nustato sprendimų standartus, kurie visi kartu padaro jas pasipriešinimo jėgoms, grasinančioms stabiliai ir taktiškai evoliucijai, centrais. Šeima, bažnyčia ir universitetai, intelektualų asociacijos ir visų pirma didžiosios profesijos stovi kaip uolos, į kurias sudūžta pokyčių jėgų keliamos bangos“ (Carr-Saunders, Wilson 1933: 497). Išskirtinės profesijų svarbos tuo metu niekas nekvestionavo, jos buvo laikomos prigimtiniiais arba natūraliais reiškiniiais, o sociologiniai profesijų tyrimai daugiausia koncentravosi į profesijų aprašymus bei tipologijas.

Profesijų institucionalizacija apima profesinių asociacijų steigimąsi ir jų sertifikavimą, su profesinės veiklos reglamentavimu susijusias įstatymų leidybos iniciatyvas, profesinius egzaminus, profesijų mokyklas (tarkime, Teisės mokyklos (angl. *Law Schools*), pvz., Harvardo teisės mokykla, kurių nereikėtų painioti su Lietuvos profesinėmis mokyklomis ar profesinio mokymo centrais), universitetinių studijų programas ir jų akreditavimą, profesinės etikos kodeksus, nacionalinius ir tarptautinius akademinis žurnalus, kurie prisideda prie profesijos tapatybės konstravimo.

Beje, socialinio darbo istorikai (Gitterman 2014; Wiegmann 2017) vis dar jautriai reaguoja į Abrahamo Flexnerio, JAV aukštojo mokslo ir medicinos studijų reformatoriaus, kalbą, kurią jis pasakė daugiau nei prieš šimtą metų 42-ojoje nacionalinėje labdaros ir pataisos įstaigų konferencijoje. Toje kalboje aptaręs „tikrąsias“ profesijas ir jų išskirtinumą įtvirtinančius bruožus, A. Flexneris padarė daugeliui socialinio darbo simpatikų netikėtą išvadą – socialinis darbas „išrinktųjų“ profesijų ratui nepriklauso. Pagrindiniai argumentai buvo šie: socialinis darbas stokoja apibrėžtų metodų, kuriuos būtų galima perduoti, be to, socialinių darbuotojų santykiai su klientais dar nepasiekė tokio lygio, kad galėtų būti laikomi profesionaliais (Flexner 1915).

Kritinė profesijų institucionalizacijos analizės pradžia paprastai siejama su Eliotu L. Freidsonu ir Magali Sarfatti Larson. Medikų profesijas tyrinėjęs E. Freidsonas padarė išvadą, kad gydytojų dominavimą lemia ne išskirtinės žinios ir studijos, bet ir sveikatos priežiūros sistemoje įsigalėjęs darbo pasidalijimas, kuris remiasi gydytojo profesijos išskirtinumą įtvirtinančia ideologija. Darbo pasidalijimas kartu su jį įtvirtinančia ideologija yra

skirtingų profesinių veiklų socialinės kontrolės forma (Freidson 1970). M. S. Larson, plėtodama E. Freidsono išvagas, teigė, kad profesijų institucionalizacija yra bandymas vienus ribotus išteklius paversti kitais, kai specialiosios žinios ir įgūdžiai užtikrina socialinę ir ekonominę atlygį. Profesinių paslaugų stygius garantuoja kompetencijos ir statuso monopolius profesinių paslaugų rinkoje (Larson 1977).

Po E. Freidsono ir M. S. Larson tyrimų paaiškėjo, kad profesijos yra ir galios santykius, kurie susiklosto profesinėje veikloje, konservuojantys konstrukta. Kitaip tariant, tapo aišku, kad profesijos nėra tos uolos, į kurias sudūžta pokyčių bangos ir jų *raison d'être* apibrėžia neoliberali profesinių paslaugų rinka. Ši teorinę analizę apibendrinanti išvada tinka ir socialinio darbo praktikų laukui.

P. BOURDIEU TEORIJOS ĮTAKA SOCIALINIO DARBO TYRINĖJIMAMS

Šioje straipsnio dalyje aptarsime, kaip profesijos samprata, jei pasiklausime P. Bourdieu, riboja socialinio darbo veiklų analizę ir kokios socialinio darbo analizės galimybės atsiveria socialinio darbo profesijos tyrimus pakeitus socialinio darbo profesinės veiklos lauko tyrimais.

Socialinio darbo ekspertai sutaria, kad socialinio darbo teoriniuose ieškojimuose P. Bourdieu sociologijos įtaka auga. Antai Stambulo Gelišimo universiteto dėstytojo Mehmeto Baščillaro straipsnio pavadinimas itin iškalbingas: „Lobiai, laukiantys, kol socialinis darbas juos atskleis: Pierre Bourdieu“ (Baščillar 2020). Pirmoje straipsnio dalyje M. Baščillaras aptarė pagrindines P. Bourdieu sociologijos sąvokas: lauką, *habitus*, kapitalus, *doxa* ir refleksyvumą, antroje dalyje, remdamasis konkrečiais pavyzdžiais, parodė, kaip šie teoriniai įrankiai gali būti pritaikyti įvairiuose socialinio darbo lygmenyse (mikro, mezo ir makro) (Baščillar 2020: 899).

Išskirtinis vaidmuo konstruojant sąsajas tarp P. Bourdieu teorijos ir socialinio darbo tenka Galway'aus universiteto profesoriui Paului Michaeliui Garrettui (Garrett 2007; Garrett 2013; Garrett 2018a; Garrett 2018b), kuris pagrįstai pavadinamas vienu įtakingiausių kritinio socialinio darbo teoretikų anglakalbiame pasaulyje. P. M. Garretas iš P. Bourdieu sociologijos sėmėsi idėjų neoliberalios valstybės kritikai, socialinio darbo profesijos išlaisvinimui nuo biurokratų diktato ir socialinio darbo kūrybingumo įtvirtinimui.

Įvairių bandymų taikyti P. Bourdieu teoriją socialiniam darbui būta ir daugiau. Įdomus, tarkime, Berklio universiteto mokslininkės Wendy L. Wiegmann bandymas pasitelkti P. Bourdieu galios santykių ir simbolinės prievartos analizę ne tik socialinio darbuotojo ir kliento santykių peržiūrai, bet ir socialinio darbo vadavimuisi iš simbolinio dominavimo santykių pagrįsti (Wiegmann 2017).

M. Wolniak ir S. Houston apibendrino nuolat augančią P. Bourdieu įtaką socialiniam darbui ir išskyrė šešias sritis, kuriose ta įtaka labiausiai apčiuopiama: (1) klasių ir skurdo sąsajos; (2) galia ir simbolinis dominavimas; (3) neoliberalizmas ir valstybė; (4) refleksyvumas; (5) socialinių darbuotojų ir kitų specialistų santykiai; (6) P. Bourdieu teorijos reikšmė socialiniam darbui ir jos kritika (Wolniak, Houston 2022).

Tačiau įdomu tai, kad P. Bourdieu teoriją įvairioms socialinio darbo problemoms, netgi tiesiogiai susijusioms su socialinio darbo profesijos prestižu, linkę taikyti tyrinėtojai akivaizdžiai ignoruoja P. Bourdieu raginimą profesijos tyrimą keisti profesinės veiklos lauko tyrimais. Paties P. Bourdieu nuomone, profesinių veiklų arba praktikų lauko analizė turėtų keisti profesijų analizę, nes lauko skatinamas reliacionistinis ir analoginis protavimo būdas sudaro prielaidas atverti profesiją konservuojantį biurokratinį narvą ir konceptualizuoti išties profesinės veiklos lauką, kurio tipiniai bruožai skirtinguose kraštuose reiškiasi savitai. Tad kokios galėtų būti tipiškos, bet savitai besireiškiančios socialinio darbo praktikų lauko konfigūracijos?

TYRIMO ORGANIZAVIMAS

Ieškodami atsakymo į šį klausimą, lyginome, kaip socialinio darbo lauko praktikas traktuoja trijų šalių – JAV, Japonijos ir Lietuvos – ekspertai. Tyrime dalyvavo 30 informantų: 9 iš Japonijos, 11 iš Lietuvos ir 10 iš JAV, kuriuos atrinkdami rėmėmės Alfredo Schützo pasiūlyta socialinio žinojimo klasifikacija. A. Schützas išskyrė tris socialinio žinojimo tipus: „ekspertų“, „gerai informuotų piliečių“ ir „eilinių žmonių“. A. Dobryninas, kuris A. Schützo socialinio žinojimo klasifikaciją pradėjo taikyti kriminologiniuose tyrimuose, rašė: „Pirmai – ekspertų – grupei galima priskirti kriminologus mokslininkus, teisėsaugos institucijų specialistus ir vadovus bei kitus ekspertus, tiesiogiai dalyvaujančius nusikaltimų kontrolės ir prevencijos veikloje; jie kuria nusikaltimų ir bausmės teorines koncepcijas, analizuoja šalies kriminogeninę būklę, nagrinėja ją formuojančius veiksnius, formuluoja rekomendacijas valdžios institucijoms.“ (Dobryninas 2005; 6). Apibendrinime – ekspertų žinojimas yra aiškus, gerai artikuliuotas, apribotas apibrėžta sritimi, kurią ekspertas gerai išmano ir remiasi, jų pačių nuomone, pagrįstais teiginiais.

Visa tai turėdami omenyje, informantus, kurie galėtų atstovauti ekspertiniam žinojimui, rinkomės vadovaudamiesi tokiais kriterijais: jie turėjo turėti ne mažesnę kaip penkerių metų socialinio darbo stažą, be to, turėjo būti sukaupę metodinės, mokslinės arba socialinio darbo reglamentavimo patirties. Svarbus buvo atstovaujamos organizacijos tipas, ekspertus rinkomės iš valstybės įstaigų, akademinų institucijų, tarptautinių organizacijų ir iš daugiau patirties sukaupusių praktikų. Kitaip tariant, buvo atrinkti informantai, kurių simbolinis kapitalas socialinio darbo lauke, kalbant P. Bourdieu terminais, buvo svaresnis. Ieškodami ekspertų, taikėme „sniego gniūžtės“ metodą, kai vieni ekspertai rekomendavo kitus, galinčius aptarti nacionalinius šalies ypatumus.

Duomenų rinkimas truko dvejus metus (2021–2022 m.). Dėl COVID-19 pandemijos apribojimų pusiau struktūruoti interviu su Japonijos ekspertais buvo atlikti nuotoliu, dalis interviu Čikagoje, Vilniuje ir Kaune su JAV ir Lietuvos ekspertais, pasibaigus pandemijai, tiesiogiai. Visi interviu truko 29 val. 50 min. Transkribuoti interviu buvo analizuojami su MAXQDA programine įranga. Tyrimo duomenys buvo surinkti įgyvendinant projektą „Tyrėjo mokslinių kompetencijų plėtra atliekant socialinio darbo profesinio lauko kismo tyrimus“, Nr. 09.3.3-LMT-K-712-19-0197, kurį bendrai finansavo Europos socialinis fondas pagal dotacijų sutartį su Lietuvos mokslo taryba.

KETURI SOCIALINIO DARBO PRAKTIKŲ PROFILIAI

Rinkdami ir analizuodami duomenis, rėmėmės aptarta P. Bourdieu lauko tyrimo programa. Apibendrinami praktikas, kurias ekspertai priskyrė socialinio darbo profesiniam laukui, išskyrėme socialinio darbo laukui būdingas tendencijas, kurioms paneigti arba patvirtinti reikėtų išsamesnių profesinės veiklos lauko tyrimų. Suprantame, kad mūsų siūloma socialinio darbo praktikų klasifikacija, kuri buvo sudaryta remiantis tik ekspertų pasakojimais, provokuoja, tačiau manome, kad keliami klausimai apie socialinio darbo profesinės veiklos lauko raidos tendencijas nusipelno akademinės diskusijos. Ar tikrai socialinio darbo puoselėjamos įgalinimo praktikos turėtų būti fiksuotos ir, siekiant kaip miražo išskirtinės profesijos statuso, įspraustos į tam tikrą biurokratinį kanoną?

Analizuodami duomenis išskyrėme tokius socialinio darbo profesinės veiklos lauko profilius, kuriuos trumpai aptarsime: (1) socialinių inovacijų generavimas („vienaragiai“), (2) socialinė advokacija („lobistai“), (3) socialinės atskirties praktikai („gatvės kovotojai“), (4)

socialinio darbo biurokratai. Aprašydami profilius, iš eilės aptarėme tokius dalykus: (1) profesinius tikslus, kurie siejami su skirtingais socialinio darbo praktikų profiliais, (2) skirtingiems socialinio darbo profiliams būdingas kompetencijas, (3) padėtį profesinės veiklos lauke priklausomai nuo disponuojamų kapitalų, (4) profesinio *habitus* ypatumus.

Socialinių inovacijų generavimas („vienaragiai“)

Ši socialinio darbo praktika, susijusi su socialinių inovacijų generavimu, naujų arba kitoniškų sprendimų kūrimu, yra labiau būdinga liberalioms socialinės politikos šalims, kur valstybė mažiau reglamentuoja socialinio darbo profesiją. Paprastai jos veikia kaip nevyriausybinės organizacijos ar socialinis verslas (LT4)¹. „Vienaragiai“ kuriasi ir veikia aplinkoje, kur yra poreikis spręsti socialines problemas ir tam rinkoje galima rasti išteklių, drauge yra galimybių veikti kūrybiškai. „Vienaragių“ tikslas „*ne tik keisti pasaulį*“, bet ir daryti tai savais būdais, dažnai ši praktika yra apibūdinama kaip „*maištautojai, pramušantys ledus*“ (LT11).

Paprastai socialinių problemų sprendimą „vienaragiai“ sieja su tvarumo ir aplinkai draugiško elgesio ideologija, plačiai naudojasi verslumo ir lėšų pritraukimo, projektų valdymo, planavimo kompetencijomis. Net ir gana struktūruotose ir reguliuojamose sistemose „vienaragiai“ randa būdų veikti autonomiškai ir lanksčiai. Jiems būdinga „*novatoriška praktika*“ ir „*specialūs įgūdžiai, padedantys suprasti kontekstą*“ (US2). Ekspertai apibūdina šias praktikas būdingas kompetencijas kaip „*skaitymas tarp eilučių*“ (LT10) ir „*vizionieriškumo*“ (US2) kompetencijos, „*tarpdiscipliniškumas, gebėjimas prisitaikyti prie skirtingų aplinkų, orientacija į rezultatą, mąstymo lankstumas*“ (LT6).

Socialinis verslumas apibrėžiamas kaip tam tikra elgsena, kai siekiama įgyvendinti socialinę misiją ir gebėjimą atpažinti socialinę vertę kuriančias galimybes, pasižyminčias novatoriškumu, iniciatyvumu ir rizikos prisiėmimu (Mort ir kt. 2006). Socialiniai „vienaragiai“ būtent dėl šių savybių sugeba akumuliuoti socialinę ir ekonominę kapitalą ir dėl to pritraukia veikėjus, gebančius akumuliuoti galią socialinio darbo lauke. Pažymėtina, kad „vienaragiai“ randasi būtent dėl to, kad valstybinio sektoriaus nelankstumas nesudaro prielaidų naujovėms rasti: „*Mes darome kitaip, tiesiog mūsų kita filosofija*“ (LT6) – teigia viena informančių, atstovaujančių socialiniam verslui. Įdomu tai, kad ši praktika yra vertinama kaip grėsmė socialinio darbo profesijos identitetui, nes „vienaragiai“ mažiau paisy formalių profesinių reikalavimų. Pasitaiko, kad dėl jų hibridiškos prigimties „vienaragių“ profesinės socialinio darbo bendruomenės ignoruoja. Dėl veiklos autonomijos ir reglamentų nepaisymo jie nelaikomi nei įprastiniu verslu, nei klasikiniu socialiniu darbu (Adomaitytė-Subačienė ir kt. 2020). Šias praktikas stebime JAV ir jų spurtą Lietuvoje, tačiau Japonijos ekspertai nurodė, kad augantis socialinių inovacijų diegimas jų kultūroje yra retai tapatinamas su socialinio darbo profesija.

Socialinių „vienaragių“ veikla paprastai yra patraukli jauniems žmonėms, kurie į darbo rinką ateina ieškodami galimybių kūrybiškai pritaikyti savo įgūdžius. Tai iš dalies lemia ir kartu yra nulemta tam tikro profesinio *habitus*: būdinga asmeninė motyvacija, įsitraukimas, novatoriškumas ir skaitmeninis raštingumas. Tyrime dalyvavę ekspertai patvirtino, kad socialinės inovacijos vis labiau įsitvirtina socialinio darbo lauke. Apie tai liudija ir pastaraisiais metais gausėjantys socialinės antrepenerystės ir socialinių inovacijų sąsajų su socialiniu darbu tyrimai (Berzin 2017; Flynn 2017; Nandan 2015; Nandan ir kt. 2020).

¹ Tai yra kalbintą ekspertą identifikuojantis kodas. Pirmos dvi raidės nurodo šalį (JP, LT arba US), skaičius – konkretų kalbintą ekspertą.

Socialinė advokacija („lobistai“)

Informantų nuomone, dėl pilietinės visuomenės ir filantropijos tradicijų, socialinio lobizmo praktika ypač išvystyta JAV ir daro didelę įtaką tarptautinei socialinio darbo raidai. Ekspertai mano, kad tai nulėmė socialinė stratifikacija ir nepavykę bandymai išvengti nelygybės: „*Mes valome paskui kapitalizmą*“ (šaliname padarinius – aut. *pastaba*) (US9). Kaip teigė Lietuvos ekspertai, žmogaus teisių advokacijos diskursas į Lietuvos socialinio darbo praktikas atkeliavo būtent iš JAV. Nauji socialiniai iššūkiai skatina socialinį darbą ieškoti būdų, kaip užtikrinti žmogaus teises ir socialinį bei aplinkosauginį teisingumą, taip pat mažinti nelygybę, kurie nuo Lauros Jane Addams² laikų yra laikomi JAV socialinio darbo mokyklos pagrindu. Dėl globalios migracijos ir Europos Sąjungos politikos, kuri grindžiama žmogaus teisių paradigma, advokacijos veikla yra svarbi socialinės politikos formavimo prielaida: „*Socialinio darbo vaidmuo sustiprėja, kai kitų profesijų gebėjimai spręsti problemas pasiekia savo ribas*“ (LT7). Vienos populiariausių knygų apie socialinį darbą autoriai teigia, kad socialinis darbas yra advokacija paremta profesinė praktika ir tai yra pagrindinė šių profesionalų funkcija (Cox ir kt. 2021) ir tikslas.

Šios praktikos atstovams būdingas strateginis mąstymas ir lyderystė, kad „*kalbėtų ir nebijotų atstovauti politikoje*“ (LT7). Taip pat dažnai socialiniais lobistais tampa asmenys, turintys asmeninį interesą ar trauminę patirtį, dėl ko jų nusiteikimas ir energija yra ypač vertingi (LT7, LT11). Pagrindinės kompetencijos yra gebėjimas „*dalyvauti bendruomenės veikloje, daugiausia dėmesio skiriant socialiniam teisingumui ir žmogaus teisių gynimui*“ (US4), taip pat analitiniai, komunikacijos ir viešojo kalbėjimo gebėjimai. Reikia pastebėti, JAV ekspertai pabrėžė, kad šios praktikos plėtrą daugelis mato kaip strateginį socialinio darbo profesijos raidos tikslą.

Ši praktika vertinama įvairiai. Tokiose šalyse kaip Lietuva, kur reikšmingą vaidmenį formuojant socialinę politiką vaidina biurokratai, o aukštesnio lygmens socialinio darbo praktika (advokacija) neturi gilių tradicijų, socialiniai lobistai neretai laikomi prašalaičiais, kurie „tikrojo socialinio darbo“ nedaro. Kaip pavyzdį galime paminėti „Sienos grupę“, aktyviai kovojančią prieš nelegalių migrantų iš trečiųjų šalių apgrėžimo politiką. Įvairios institucijos, tarp jų formalioji socialinio darbo bendruomenė, atstovaujanti valstybinei politikai, šių iniciatyvų nelaiko socialinio darbo dalimi. Japonijoje, kurioje vyrauja stipri tradicijomis grįsta hierarchija, „socialiniai lobistai“ traktuojami panašiai kaip Lietuvoje. Tad neretai ši praktika stokoja ekonominio ir simbolinio kapitalo. Kadangi veikia kaip ne pelno siekiančios organizacijos, jos yra priklausomos nuo išorinio finansavimo.

Apibendrinant socialinių lobistų praktiką, tai yra „*tarpprofesinės intervencijos veikla socialiniam judėjimui skatinti*“ (US1). Jiems įtaką daro įvairūs tarptautiniai žmogaus teisių judėjimai, tarptautinės organizacijos. Ekspertai (ypač Lietuvoje) pastebi, kad nemaža dalis lobistų yra mokęsi užsienyje ar dirbę tarptautinėse organizacijose. Ši patirtis formavo jų nuostatas ir gebėjimus.

Socialinės atskirties praktikai („gatvės kovotojai“)

Gatvės kovotojų kredo: „*Suteikite mums laisvę grįžti prie santykio su žmogumi*“ (LT5). Ši praktika tarsi neigia socialinio darbo biurokratizavimą ir naujosios viešosios vadybos taisykles. Jų tikslas – pagalba žmogui, o ištakos siekia krikščioniško socialinio darbo pradžią 19 a. pab. –

² Laura Jane Addams (1860 m. rugsėjo 6 d. – 1935 m. gegužės 21 d.) – amerikiečių aktyvistė, reformatorė, socialinė darbuotoja ir rašytoja. Ji laikoma socialinio darbo ir kovos už moterų teises pradininke. L. J. Addams 1889 m. Čikagoje įkūrė pirmąją šalyje socialinių paslaugų kompleksą *Hull House*.

20 a. prad. Tradiciškai ši praktika siejama su autentiška socialinio darbo funkcija: integruoti labiausiai pažeidžiamas grupes į visuomenę ir kartu apsaugoti visuomenę bei amortizuoti neigiamą pažeidžiamų grupių poveikį (JP1). Kitaip nei „socialiniai lobistai“ ar „vienaragiai“, „gatvės kovotojai“ nesiekia keisti esamos socialinės tvarkos, veikia autonomiškai vietos bendruomenėse, atsižvelgdami į lokalius poreikius. Jų pagrindinė funkcija – būti ten, kur kitų profesijų atstovai vengia būti. „Gatvės kovotojai“ veikia lokaliai, ir dažnai jų veikla tapatinama su tuo, kas laikoma tikroju socialiniu darbu, pavyzdžiui, kaimo seniūnijose padedant skurdo rizikoje esantiems asmenims ar gatvėse su jaunimu.

Šiems asmeniškai įsitraukusiems „kovotojams“ būdingas didesnis socialinis jautrumas ir lokalių situacijų supratimas, „*kultūrinis jautrumas, bendruomenės gebėjimų stiprinimas*“ (US1) bei empatija ir gebėjimas mobilizuoti vietos išteklius, sukurti pagalbos sistemas.

„Gatvės kovotojai“ dar tapatinami su visuomenės saugotojais, „*prievaizdais*“ (LT8), „*valytojais*“ (US9). Jie „*pasiaukojančiai triūšia pirmosiose gretose visuomenės sutelkties vardan*“ (US3). Dėl savo veiklos lokalumo ir dėl to, kad dirba su labiausiai pažeidžiamais visuomenės nariais, jiems nebūdingas prestižas, stokojama ekonominio ar socialinio kapitalo. Nors kitos profesinės veiklos yra dominuojančios, „gatvės kovotojai“ geba įgyti kultūrinį kapitalą, turi lokalią galią. Ši galia pripažįstama nedideliame socialinio darbo praktikos lauko segmente, t. y. jie turi prestižą vietos bendruomenėje.

Dėl ribotų finansinių galimybių šie praktikai nuolat susiduria su išteklių trūkumu ir profesinio perdegimo rizika. „*Bendraudami su neprivilėgijuotais žmonėmis, mes taip pat esame su jais tapatinami*“ (US2). Visų trijų šalių ekspertai patvirtino, kad ši praktika jų šalyse egzistuoja, tačiau reiškiasi savaip. Japonijoje tai dažniau savanoriška veikla, atliekama įvairių pilietinių organizacijų, JAV tokią praktiką dažniau kultivuoja bažnytinio socialinio darbo atstovai, kurie remiasi tradicinėmis tarnystės vertybėmis. Atrodo, kad Lietuvoje ši praktika, kurią įgyvendina „nepaisomi profesionalai“ (Švedaitė ir kt., 2014), yra dominuojanti. Toks marginalizuotas prestižas jauniems socialiniams darbuotojams yra mažiau patrauklus ir grasina grąžinti „gatvės kovotojus“ į pirminį savanorystės etapą.

Socialinio darbo biurokratai

Visų šalių ekspertai sutiko, kad biurokratinio pobūdžio socialinis darbas dėl griežto socialinio darbo profesijos funkcijų ir paskirties reglamentavimo dominuoja. Jūs ekspertai vadina „*tarpininkais*“, (JP9), „*konsultantais*“ (JP7), „*koordinatoriais*“ (LT2) „*tarpdisciplininio vadybinio darbo ekspertais*“ (JP5). Socialinio darbo profesinio lauko raidos požiūriu, biurokratija socialiniame darbe siejama su profesinės veiklos efektyvumo bei standartizacijos tendencijomis, kurios siejamos su naująja viešąja vadyba. Valdžios institucijos vis griežčiau apibrėžia socialinio darbo veikimo ribas ir galimybes, tad biurokratų tikslas – atlikti valstybės socialinės politikos prievaizdo darbą.

Pasauliui sparčiai keliaujant socialinių paslaugų administravimo ir standartizavimu keliu, socialinių darbuotojų vadybos ir planavimo bei skaitmeninio raštingumo (nes jiems tenka naudotis įvairiais viešaisiais registrais ir duomenų bazėmis) kompetencijos vertinamos vis labiau ir yra būdingos biurokratams. Visų šalių ekspertai pastebėjo, kad socialinio darbo biurokratams vis labiau trūksta empatijos ir individualaus požiūrio, kaip „*jautrumas kitam asmeniui turi būti neatsiejamas nuo objektyvaus sprendimo priėmimo*“ (JP5).

Biurokratinė praktika pasižymi nedidele, tačiau augančia autonomija, kuri fiksuojama ir socialinio darbo, ir kitų profesinių laukų atžvilgiais. Visose nagrinėtose šalyse biurokratinių funkcijų daugėja: Japonijoje ir iš dalies Lietuvoje administracinis socialinis darbas siejamas

su didėjančiu darbo užmokesčiu, augančiu prestižu ir pripažinimu tarp kitų profesijų. Pavyzdžiui, atvejo vadybos instituto įkūrimas pakylėjo Lietuvos socialinio darbo prestižą, nes bendroje biurokratinėje sistemoje naujai atsiradę atvejo vadybininkai yra laikomi svarbesniais už „gatvės kovotojus“. Valstybės socialinės politikos inspektoriai daugiau uždirba, lengviau įgyja ne tik ekonominį, bet ir socialinį, simbolinį kapitalą.

„Kartais atrodo, kad tai žmonės, kurie norėjo būti svarbūs, bet papuolė į socialinį darbą“ (LT6). Matyt, galime teigti, kad toks *habitus* ir jo formuojama elgsena išskirtinai būdinga Lietuvai, kur istorinis kontekstas (ir ne tik) lemia galios demonstravimą, rutinos toleravimą ir mažas ambicijas keisti pasaulį.

IŠVADOS

Straipsnyje pabandėme įgyvendinti P. Bourdieu imperatyvą profesijų tyrimus pakeisti profesinės veiklos lauko tyrimais ir pritaikyti šį reikalavimą socialinio darbo profesinės veiklos lauko analizei. Aptarę profesijų sociologijos raidą, parodėme, kaip nuo nekritiško pozityvistinio profesijų traktavimo buvo pereita prie kritiškos profesijos sampratos analizės, kuri sudarė prielaidas minėtam P. Bourdieu imperatyvui. P. Bourdieu buvo įsitikinęs, kad, moksliniu požiūriu, heteronomiška profesijų tipologija yra biurokratinės prigimties. Ne tik biurokratų puoselėjamas, išskirtinės profesijos statuso siekis fiksuoja dominuojančiomis laikomas veiklas ir konservuoja tam tikrą profesinės veiklos profilį, kuris rizikuoja nutolti nuo socialinėje tikrovėje besiformuojančių profesinės veiklos alternatyvų.

Žvalgomas tarpautinis kokybinis tyrimas, paremtas Japonijos, JAV ir Lietuvos ekspertų interviu, parodė, kad socialinio darbo profesinių veiklų lauko tyrimas socialinio darbo praktikų lauką rekonstruoja kitaip nei socialinio darbo profesijos tyrimas. Profesinių veiklų lauko tyrimas, kitaip nei profesijos tyrimas, kuris apsiriboja institucionalizuotų veiklų aprašymu, sudaro galimybes į tyrimo akiratį įtraukti veiklas, kurios, profesiniu požiūriu, dar nėra institucionalizuotos.

Mūsų pasiūlyta socialinio darbo profesinių veiklų tipologija atspindi konkrečius sociokultūrinius socialinio darbo modelius, užfiksuotus mūsų interviu metu. Be to, ši tipologija gali pasitarnauti kaip analitinis įrankis tolesniems socialinio darbo praktikų tyrimams. Manome, kad papildomi empiriniai duomenys iš įvairių šalių galėtų patikrinti, patobulinti ir net paneigti šiame straipsnyje pasiūlytą modelį.

Gauta 2023 08 22

Priimta 2023 10 16

Literatūra

1. Abbott, A. 1988. *The System of Professions: An Essay on the Division of Expert Labor*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
2. Adomaitytė-Subačienė, I.; Girkontaitė, A.; Petružytė, D.; Šumskienė, E. 2020. „Lietuvos socialinio verslo pradininkų patirtys“, *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika* 21: 8–25.
3. Başçillar, M. 2020. ‘A Treasure Waiting to Be Discovered by Social Work: Pierre Bourdieu’, *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi* 20(49): 899–916.
4. Berzin, S. 2017. ‘Where Is Social Work in the Social Entrepreneurship Movement?’, *Social Work* 57.
5. Bourdieu, P. 1991. ‘Epilogue: On the Possibility of a Field of World Sociology’, iš *Social Theory for a Changing Society*, eds. P. Bourdieu and J. S. Coleman. Boulder: Westview Press; New York: Russell Sage Foundation, 373–387.
6. Bourdieu, P.; Wacquant, L. J. D. 2003. *Įvadas į refleksyviąją sociologiją*. Vilnius: Baltos lankos.
7. Carr-Saunders, A. M.; Wilson, P. A. 1933. *The Professions*. Oxford: Oxford University Press.
8. Cox, L. E.; Tice, C.; Long, D. D. 2021. *Introduction to Social Work. An Advocacy-based Profession*. 3th edn. SAGE Publications, Incorporated.

9. Dobryninas, A. 2005. *Kriminologiniai diskursai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
10. Flexner, A. 1915. 'Is Social Work a Profession?', iš *Social Welfare History Project*. Prieiga per internetą: <https://socialwelfare.library.vcu.edu/social-work/is-social-work-a-profession-1915/>
11. Flynn, M. L. 2017. 'Science, Innovation, and Social Work: Clash or Convergence?', *Research in Social Work Practice* 27(2): 123–128.
12. Freidson, E. 1970. *Profession of Medicine: A Study of the Sociology of Applied Knowledge*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
13. Garrett, P. M. 2007. 'The Relevance of Bourdieu for Social Work: A Reflection on Obstacles and Omissions', *Journal of Social Work* 7(3): 355–379.
14. Garrett, P. M. 2013. 'Pierre Bourdieu', iš *Social Work Theories and Methods*, eds. M. Grey and S. Webb. London: Sage.
15. Garrett, P. M. 2018a. 'Thinking with Pierre Bourdieu', iš *Social Work and Social Theory: Making Connections*, ed. P. M. Garrett. Bristol: Policy Press.
16. Garrett, P. M. 2018b. 'Pierre Bourdieu: Welfare Words, the State and Symbolic Violence', iš *Welfare Words: Critical Social Work and Social Policy*, ed. P. M. Garrett. London: Sage.
17. Gitterman, A. 2014. 'Social Work: A Profession in Search of Its Identity', *Journal of Social Work Education* 50(4): 599–607.
18. Larson, M. S. 1977. *The Rise of Professionalism: A Sociological Analysis*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
19. *Lietuvių kalbos žodynas* (t. I–XX, 1941–2002): elektroninis variantas. Redaktorių kolegija: Gertrūda Naktinienė (vyr. redaktorė), Jonas Paulauskas, Ritutė Petrokienė, Vytautas Vitkauskas, Jolanta Zabarskaitė. Programuotojai: Evaldas Ožeraitis, Vytautas Zinkevičius. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005 (atnaujinta versija, 2017). Prieiga per internetą: www.lkz.lt
20. Logue, D. 2020. *Theories of Social Innovation*. UK: Edward Elgar Publishing.
21. Marshall, T. H. 1939. 'The Recent History of Professionalism in Relation to Social Structure and Social Policy', *The Canadian Journal of Economics and Political Science/Revue canadienne d'Economie et de Science politique* 5(3): 325–340.
22. Mort, G. S.; Weerawardena, J.; Carnegie, K. 2006. 'Social Entrepreneurship: Towards Conceptualisation', *Journal of Philanthropy and Marketing* 8(1): 76–88.
23. Nandan, M.; Jaskyte, K.; Mandayam, G. 2020. 'Human Centered Design as a New Approach to Creative Problem Solving: Its Usefulness and Applicability for Social Work Practice', *Human Service Organizations: Management, Leadership & Governance* 44(4): 310–316.
24. Parsons, T. 1939. 'The Professions and Social Structure', *Social Forces* 17(4): 457–467.
25. Schütz, A. 1976. 'The Well-informed Citizen. An Essay on the Social Distribution of Knowledge', iš *Collected Papers II. Studies in Social Theory*, ed. A. Schütz. The Hague: Martinus Nijhoff, 120–134.
26. Švedaitė-Sakalauskė, B.; Gvaldaitė, L.; Buzaitytė-Kašalynienė, J. 2014. „Nepaisomi profesionalai“: socialiniai darbuotojai ir jų galia“, *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika* 9: 21–36.
27. Wiegmann, W. L. 2017. 'Habitus, Symbolic Violence, and Reflexivity: Applying Bourdieu's Theories to Social Work', *The Journal of Sociology & Social Welfare* 44(4): 95–116.
28. Wolniak, M.; Houston, S. 2022. 'A Sociologist in the Field of Social Work: Pierre Bourdieu's Theory and its Relevance for Social Work Practice', *Critical and Radical Social Work*.

ARŪNAS POVILIŪNAS, IEVA ADOMAITYTĖ

From Analysis of the Profession of Social Work to Analysis of the Professional Field of Social Work

Summary

Social work theorists agree that the influence of Bourdieu's sociology on social work is broadening and deepening. On the other hand, when it comes to the social work profession, the same theorists ignore Bourdieu's preference for moving from the study of the profession to the analysis of the professional field. Bourdieu considered the concept of the profession to be a conceptualisation of a bureaucratic nature that, as the manifestations of heteronomy, contradicts the logic of the scientific approach. In this paper, we aim to fulfil Bourdieu's claim and, by applying it to social work, move from the analysis of the profession of social work to the study of the professional field of social work. The paper seeks to answer how the treatment of the forms of activity or practices associated with social work changes when the study of the social work field replaces the analysis of the social work profession. By comparing the professional fields of social work in three different countries – the USA, Japan and Lithuania – we conclude that the professional field approach, as opposed to the profession approach, provides the preconditions for the inclusion of social empowerment practices in the field of social work which, from the point of view of the profession of social work, remain outside the bureaucratic regulations of social work.

Keywords: the sociology of professions, the field of professional activity of social work, P. Bourdieu